

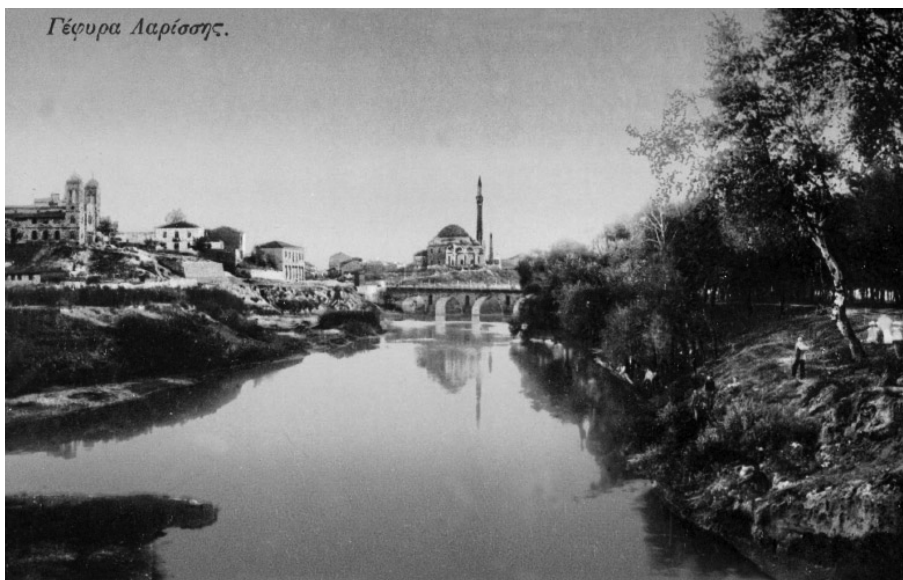
ΝΕΡΟ, ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ: Ο ΠΗΝΕΙΟΣ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ο Πηνειός ποταμός, ό όποϊός διασχίζει τί Θεσσαλία, άποτελεί έναν άπό τούς σημαντικότερους φυσικούς και πολιτισμικούς άξονες τίς περιοχής. Στί συνέιδηση τών κατοίκων τίς Λάρισης και τίς Θεσσαλίας δέν εϊναι άπλώς ένα ύδάτινο ρεϋμα, αλλά ένας ζωντανός όργανισμός, φορέας ζωής, εύφορίας και προστασίας, αλλά και δύναμης άπρόβλεπτης και συχνά έπικίνδυνης. Πηνειούπολη άποκαλεί στά νεότερα χρόνια τί Λάρισα ό Βλάσης Γαβριλίδης, ό δημοσιογράφος ταξιδευτής, πού τό 1890 περιόδευσε τί Θεσσαλία.

Ήδη άπό τούς ιστορικούς αϊώνες τίς άρχαιότητας και νωρίτερα ή λατρεία τίς γής, τών νερών και ή προσωποποίηση τών ποταμών ήταν συνήθης. Στά ποτάμια άπέδιδαν βασιλικές τιμές οί κάτοικοι τών τόπων πού άρδεύονταν άπό αυτά. Προσέφεραν θυσία τά μαλλιά τους οί άνθρωποι στά νερά τών ποταμών. Και ή κάθαρση άπό άνομήματα πού άπαιτούσαν οί ίκέτες στά ιερά του Άπόλλωνα, όμοια τί ζητούσαν και άπό τά νερά τών ποταμών.

Ή κάθαρση πού προσφέρει τό νερό, και μάλιστα τό τρεχούμενο νερό πού άέναα ανανεώνεται στό ίδιο σημείο δέν έλειπε στίς μεταγενέστερες τίς άρχαιότητας έποχές.

Ή βάπτιση του Ήσου τελέστηκε στά νερά του Ίορδάνη ποταμού. Ή άξία και ή σημασία του Χριστιανικού βαπτίσματος έμπεριέχεται στί φράση πού χρησιμοποιήσε σέ όμιλία του ό Μέγας Βασίλειος: «Βάπτισμα αϊχμαλώτοις λύτρον, όφλημάτων άφεις, θάνατος άμαρτίας, παλιγγενεσία ψυχής, ένδυμα φωτεινόν, σφραγίς άνεπιχείρητος, όχημα προς ουρανόν, βασιλείας πρόξενον, υίοθεσίας χάρισμα» (Βασίλειος Καισαρείας, «Προτρεπτική εις τό άγιον βάπτισμα», σ. 31, 433Α).

Ὁ Ἁγιασμός τῶν ὑδάτων κατὰ τὰ Ἅγια Θεοφάνια, μέ ρίψη τοῦ σταυροῦ στά νερά τοῦ Πηνειοῦ καί ἀγῶνες κολυμβητῶν γιά τήν ἀνακίρυνση τοῦ νικητῆ πού θά τόν πιάσει, εἶναι μιᾶ θρησκευτική Παράδοση στή Λάρισα. Μέχρι τό 1940 ὁ νικητής, μετά τήν τελετή, περιέφερε τόν σταυρό στά σπίτια τῆς πόλης καί κοινοτήτων χωριῶν. Εὐχόταν τά «χρόνια πολλά» καί φυσικά δεχόταν κάποιον οἰκονομικό ἔπαθλο.

Ὅμως καί ἡ λαϊκή προχριστιανική λατρεία, πού διείσδυσε στόν χριστιανικό κόσμον, σάν ἀναπόσπαστη συνέχεια τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης, μαρτυρεῖ ἔθιμα καί πράξεις κάθαρσης στά νερά τῶν ποταμῶν. Στό πλαίσιο αὐτό γύρω ἀπό τά νερά του ἀναπτύχθηκαν τελετουργίες πού εἶχαν σκοπό τόν καθαρισμό, τή γονιμότητα καί τήν εὐφορία τῆς γῆς, ἐνῶ πλάστηκαν ἱστορίες γιά νεράιδες, στοιχειά καί δράκοντες πού κατοικοῦσαν στίς πηγές καί τίς ὄχθες του.

Ἡ διττή φύση τοῦ νεροῦ –εὐεργετική ἀλλά καί ἀπειλητική– ἐκφράζεται μέσα ἀπό τήν τοπική λαϊκή παράδοση: ἀπό τί μία, τό νερό τοῦ Πηνειοῦ θεωρεῖται δῶρο ζωῆς, ἀπό τήν ἄλλη, κρύβει μέσα του τό μυστήριο καί τό δέος ἀπέναντι στό ἄγνωστο.

Πιό συγκεκριμένα:

Τό νερό στή λαϊκή θρησκευτικότητα, ως στοιχείο ζωής και καθαρισμού

Ο Νικόλαος Πολίτης σημειώνει ότι «τό ύδωρ ως στοιχείον καθαυτίριον και σωτήριον εύρίσκεται εν πάσαις σχεδόν ταίς τελεταίς του βίου» (*Παραδόσεις*, τ. Α', 1904). Στή λαϊκή πράξη, ή καθαυτήρια δύναμη του νερού φανερώναται μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές που άπαντούν και στή Θεσσαλία:

- Τό «άμίλιτο νερό»: Συλληγόταν συνήθως από ποτάμι ή πηγή από νέες κοπέλες μέ τήν αυστηρή προϋπόθεση ότι εκείνη που τό μετέφερε δέν θά μιλούσε μέχρι νά φθάσει στον προορισμό της. Τό νερό αυτό χρησιμοποιούνταν για ραντισμούς σπιτιών, ζώων ή χωραφιών, ιδίως σέ στιγμές κρίσης (άσθeneies, άνομβρία, μάτιασμα). Η σιωπή προσέδιδε ιερότητα και «μαγικό κύρος» στο νερό. Σέ άλλες περιπτώσεις οί νέες έρχηαν μέσα σέ άγγείο μέ άμίλιτο νερό προσωπικά τους άντικείμενα για νά «δει» ή μοίρα και νά τους φανερώσει ποιός θά εΐναι ό μελλοντικός τους σύντροφος. Αυτό πραγματοποιούνταν κατά τό έθιμο του Άη Γιάννη του Κλήδονα στις 23/24 Ιουνίου.

- Σέ άρρώστιες, έδιναν στους άσθενείς νερό από «άγίασμα» ή ποταμό, μέ τήν πεποίθηση ότι θά ξεπλενε τό κακό. Η γιάτρισσα, για νά γιατρέψει τό άνεμοπύρωμα (τήν πάθηση *ερυσίπελας*) και άλλες άσθeneies, πρώτα πρέπει νά περάσει από τά νερά του ποταμού, νά καθαυθεί ή ίδια και μετά νά πάει στον άσθενή, για νά επιτύχει τήν ίαση.

- Καθαυτήρια λουτρά: Σέ πολλές περιοχές του έλλαδικού χώρου, οί γυναίκες συνήθιζαν νά πλένουν τά πρόσωπά τους τήν Πρωτοχρονιά ή τήν παραμονή μεγάλων έορτών σέ τρεχούμενο νερό, για καθαυρίότητα, όμορφιά και «νιατα». Ο Δημήτρης Λουκάτος (1960) καταγράφει άντίστοιχες πρακτικές στή Θεσσαλία, συνδέοντάς τις μέ τήν άνανέωση και τήν άπομάκρυνση του παλαιού.

- Τήν άγνεία της γυναίκας άποδεικνυε ή διάβαση των νερών ποταμού χωρίς νά πνιγεί.

- Ο άγιασμός των ύδάτων: Κατά τά Θεοφάνια, ό ιερέας άγίαζε τον Πηνειό ή τά ποτάμια των χωριών, προσδίδοντας τους «νέα» δύναμη. Οί πιστοί έπαυρναν άγιασμό για νά ραντίσουν στίπια, ζώα και καλλιέργειες. Η τελετή αυτή άποτελούσε συνέχεια παλαιότερων ειδωλολατρικών πρακτικών για τήν «κατάπαυση» των κακών πνευμάτων των νερών κατά τον χειμώνα.

- Πρωτομαγιάτικα ραντίσματα: Στή Θεσσαλία, τήν Πρωτομαγιά, νέες γυναίκες έπλεκαν στεφάνια λουλουδιών και τά έρχηαν στο ποτάμι, ώστε «νά

τρέξει ή τύχη τους» μαζί με τό νερό. Ή πρακτική αυτή συνδέεται με τήν εϋφορία τής φύσης και τήν κυκλική αναγέννηση τής βλάστησης.

Οί πρακτικές αυτές καταδεικνύουν ότι τό νερό θεωρούνταν ενεργό μέσο μετάβασης και ανανέωσης. Καθάριζε από τό κακό, έξασφάλιζε εϋφορία, και – μέσα από τί σύνδεσή του με τόν Πηνειό– αποκτούσε ιδιαίτερη βαρύτητα στή θεσσαλική παράδοση.

Τό νερό στόν Κύκλο τής ζωής και τόν έθιμικό κύκλο

Τό νερό αποτελεί στοιχείο τής φύσης αλλά και ιερό σύμβολο πού συνδέεται με τόν κύκλο του χρόνου, τόν κύκλο τής ζωής και τήν υπερφυσική διάσταση του κόσμου. Ή φράση «οί πηγαί, τὰ ποτάμια και τὰ νεράρια θεωρούνται κατοικαίαι υπερφυσικῶν δυνάμεων» αποτελεί μιά σύνοψη έπιστημονικῆς διατύπωσης λαογράφων και μελετητῶν του παραδοσιακού πολιτισμού πού συμπυκνώνει τήν παραδοσιακή ελληνική αντίληψη για τό ιερό και δαμονικό στοιχείο του νερού.

Στόν κύκλο τής ζωής, τό νερό εμφανίζεται σε καίριες στιγμές:

- Στή γέννηση, τό λουτρό του νεογέννητου με νερό πού μεταφέρεται από τρεχούμενη πηγή λειτουργεί αποτροπαϊκά, εξασφαλίζοντας υγεία και καλή μοίρα. Επίσης ράντιζαν τό βρέφος με σταγόνες τρεχόμενου νερού για να του δώσει δύναμη.

- Στόν γάμο, τό ράντισμα μέ νερό ἢ τό πέρασμα τῆς νύφης ἀπό βρύση διπλώνει γονιμότητα καί συνέχεια. Σέ χωριά γύρω ἀπό τόν Πηνειό, οἱ νιόπαντροι ἐπισκέπτονταν τίν πηγὴ γιὰ νά πιοῦν νερό «γιὰ νά ριζώσει ὁ γάμος».

Τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ νεροῦ γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ οἴκου καί τὴν ἀναγωγή του σέ πρόωπιστο ἀγαθὸ συμβολίζει ἡ ἐξῆς συνήθεια: Τὴν Τρίτη μετὰ τό γάμο, πού πάντα γινότανε Κυριακί, ἡ νύφη πήγαινε νά φέρει νερό ἀπό τὴ βρύση ἢ ἀπό τό ποτάμι στό σπίτι. Κερνοῦσε πρῶτα τόν πεθερό της καί μετὰ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας. Ἔτσι γνόταν ἀποδεκτὴ, ἐντάσσονταν στοὺς καινούριους της συγγενεῖς.

- Στόν θάνατο, τό νερό χρησιμεύει στόν ἐξαγνισμό. Τό πλύσιμο τῶν χειρῶν μετὰ τὴν κηδεαία, ἢ τό νερό πού χύνουν ἔξω ἀπό τό σπίτι τοῦ νεκροῦ, διπλώνει τὴ διακοπή τῆς ροῆς τῆς ζωῆς καί τὴν κάθαρση τῶν ζωντανῶν.

Παράλληλα, τό νερό εἶναι καθοριστικὸ στόν ἐθιμικὸ κύκλο:

- Στὰ Φῶτα, ὁ ἀγιασμός τῶν ὑδάτων μέ τόν Σταυρὸ «καθαγιαίνει» τό νερό καί ἐξορκίζει τίς δαιμονικὲς δυνάμεις, ὅπως οἱ καλικάντζαροι πού πίστευε ὁ λαὸς ὅτι κυκλοφοροῦν τό Δωδεκαήμερο.

Ἐπίσης, ὁ Πηνειός, ὅπως καί κάθε νερό χρησιμοποιεῖται σέ ἐθιμικὲς πρακτικὲς γιὰ τὴν ἀνομβρία καί τὴ γονιμότητα τῆς γῆς. Τέλος:

- Χαρακτηριστικὸ σπὴν περίπτωση ἀυτὴ εἶναι τό ἔθιμο τῆς «Περπερούνας», κατὰ τό ὁποῖο ἓνα κορίτσι, στολισμένο μέ χλωρὰ κλαδιά καί λουλουδία, γυρίζει στὰ σπίτια, κι οἱ γυναῖκες τό ράντιζαν μέ νερό, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι τραγουδοῦσαν εὐχές γιὰ τὴ βροχί.

Νερό-Νεραΐδες-Στοιχεῖα καί Δράκοι

Ἡ λαϊκὴ φαντασία ἔδωσε στό νερό καί στόν ποταμὸ Πηνειὸ ιδιαίτερη μεταφυσικὴ διάσταση. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι γύρω ἀπό τίς ὄχθες του πλάστηκαν μῦθοι γιὰ νεραΐδες, δράκους καί στοιχεῖα, πού ἄλλοτε προστατεύουν κι ἄλλοτε ἀπειλοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Ἔτσι, ὁ Πηνειός δέν εἶναι μόνον φυσικὸ ὄριο καί ζωογόνος ἀρτηρία, ἀλλὰ καί σύνορο ἀνάμεσα στόν ἀνθρώπινο καί τόν ὑπερφυσικὸ κόσμο.

«Ὅπου νερό καί μιὰ νεραΐδα» μᾶς λέει ὁ Νικόλας Πολίτης, ὁ πατέρας τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας.

Οἱ ἀρχαῖες θεότητες τῆς φύσης, οἱ νύμφες τῶν ὑδάτων μεταπλάστηκαν σέ νεραΐδες τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας. Οἱ ἀφηγήσεις ἀναφέρουν ὅτι εἶναι πανέμορφες, μέ μακριὰ μαλλιά καί λευκὰ ἢ γαλάζια φορέματα, καί συχνὰ τραγουδοῦν ἢ χορεύουν δίπλα στίς πηγές, κοντὰ στὰ πηγάδια, στοὺς ποταμούς.

Κατά τή νεοελληνική περίοδο τά «γένη» των Νεραΐδων παίρνουν διάφορες όνομασίες: *Ξωτικά, Άγερικά, Άνεμικές, Άνεμογαζοΐδες, Ξωνέρια, Κυριάδες, Κυράτσες, Αρχόντισσες, Καλομοΐρες, Καλότυχες, Καλόγνωμες, Καλοΐδες.*

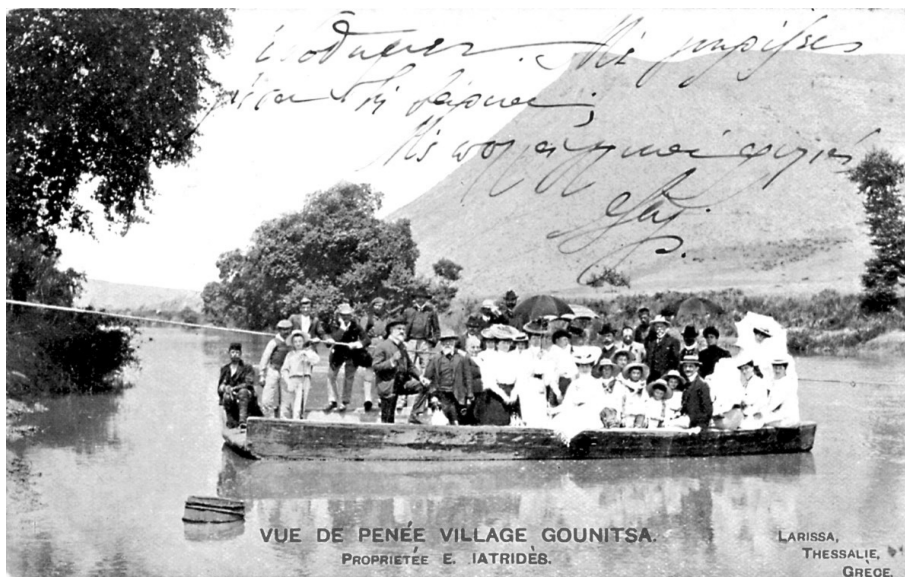
Στή Θεσσαλία, καί ιδιαίτερα γύρω από τόν Πηνειό, οί παραδόσεις μιλοΐν γιά τίς «ποταμίσιες νεραΐδες», πού εμφανίζονται νά λούζονται στά καθάρια νερά. Σέ τραγούδια καί παραμΐθια συναντΐμε τόν νεαρό πού μαγεΐται από μιά νεραΐδα, επιχειρεί νά τήν ακολουθήσει, αλλά κινδυνεύει νά χαθεί στό ποτάμι ή νά χάσει τά λογικά του. Στίς παραδόσεις πού κατέγραψε ό Νικόλαος Πολίτης (*Παραδόσεις*, αρ. 322 κ.έ.), αναφέρεται ότι όποιος έβλεπε νεραΐδα στό νερό «έχανε τή φωνή του» ή « άρπαζόταν, τόν έπιανε ή τρέλα».

Ένδιαφέρουσα εΐναι ή δοξασία ότι οί νεραΐδες μποροΐν νά «πάρουν» νέους ανθρώπους στόν κόσμο τους. Γι' αυτό οί μπότερες προειδοποιοΐσαν τά παιδιά νά μίν παΐζουν μόνι τους κοντά στό ποτάμι, ιδίως τήν ώρα τοΐ μεσημεριοΐ, όταν «οί νεραΐδες ζητοΐν παρέα». Έτσι, ό φόβος τοΐ πνιγμοΐ ένσωματώθηκε σέ ένα μυθολογικό αφήγημα άποτροπής.

Οί νεραΐδες συχνά συμφιλιώνονται μέ τούς ανθρώπους καί συμβιοΐν —ύπό όρους— μέ θνητούς άνδρες. Τό τίμημα τοΐ άταΐριαστου αυτοΐ ξευγαρώματος εΐναι ή σιωπή. Οί σύζυγοι τών νεραΐδων δέν πρέπει νά ξαναμιλήσουν. "Αν παραβοΐν τόν όρο οί νεραΐδες τους φεύγουν καί δέν ξαναγυροΐν. Η παραόση αναφέρει ότι καί ό μέγας στρατηλάτης Άλέξανδρος εΐχε «*άγαπητικιά μιά νεραΐδα, τήν έβλεπε μόνι τή νύχτα καί συνομιλοΐσαν. Έτσι, κέρδισε τή συμπάθεια τών νεραΐδων, έγινε μέγας καί τρανός. Όταν κάποτε τίς κακοκάρδισε καταστράφηκε καί αυτός καί τό βασιλείο του*».

Αν καί στοιχεία ύπερφυσικά, οί νεραΐδες έχουν ανθρώπινες συνήθειες καί ασχολίες. Πλένουν, ύφαΐνουν, φορνίζοΐν ψωμί, φέρνουν μέ τίς στάμνες νερό από τό πηγάδι.

Γιά τούς Σαρακατσαναΐους οί άσπροντυμένες νεραΐδες συχνάζουν στίς πηγές καί στά ρέματα. Έκει τό σοΐρουπο μποροΐσε κανείς νά ακούσει τίς φωνές καί τά γέλια τους. Οί ΐδιοι εΐχαν άποδώσει γυναικεία χαρίσματα στίς δαιμονικές μορφές των νεραΐδων. Θεωροΐσαν ότι γνωρίζουν άριστα νά γνέθουν σπή ρόκα, όπως άλλωστε καί οί γυναΐκες τους. Πολλές φορές μάλιστα, όπως πίστευαν, διαβάτες μπορεΐ νά βροΐν τό ξεχασμένο άδράχτι τους. Αντίθετα, οί μαυροφορεμένες νεραΐδες κατοικοΐν στοΐς σκοτεινοΐς αΐχένες καί στίς χαράδρες τών βουνών. Συνηθίζοΐν νά φωνάζοΐν τούς περαστικούς καί αν κάποιος ξεγελαστεί καί άπαντήσει χάνει τή φωνή του.

Κατά συνέπεια, κύριο μέλημα είναι νά τίς αποφύγει κανείς. Γι' αυτό δέν πρέπει νά κοιμάται κοντά σέ πηγή ή σέ ποτάμι, σέ μέρη πού κατοικούν καί διαφεντεύουν οί υδάτινες αυτές κυράδες.

Ἡ λαϊκή φαντασία δέν περιορίστηκε στίς νεράϊδες καί τίς «καλοκάγαθες» μορφές τοῦ νεροῦ· γύρω ἀπό τά ποτάμια καί τίς πηγές· ἔπλασε καί τά στοιχειά καί τούς δράκους – ὑπερφυσικές, συχνά δαμονικές δυνάμεις πού ἄλλοτε προστατεύουν καί ἄλλοτε καταστρέφουν. Ὁ Πηνειός, ὡς ὁ μεγαλύτερος ποταμός τῆς Θεσσαλίας, ὑπῆρξε πηγή τέτοιων δοξασιῶν.

Παλιοί θρύλοι λοιπόν μιλοῦσαν γιά ἓνα «μαῦρο ταῦρο» πού ἀκουγόταν νά μουγκρίζει μέσα στό νερό στίς μεγάλες φουσκωμένες κατεβασιές. Οἱ ἄνθρωποι ἐρμήνευαν τούς κρότους τοῦ ποταμοῦ ὡς σημάδια τῆς παρουσίας τοῦ στοιχειοῦ. Στίς παραδόσεις γιά τόν Πηνειό, ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι «ἂν ἀκούσεις φωνές ἀπό τό ποτάμι νά σέ καλοῦν, μί γυρίσεις τό κεφάλι· εἶναι τό στοιχειό πού ζητάει παρέα».

Γιά νά κατευνάσουν τό στοιχειό τοῦ ποταμοῦ, οἱ ἄνθρωποι κατέφευγαν σέ ἀποτρεπτικές πρακτικές:

- Ήρχιζαν μέσα ψωμί ή κέρμα πριν πάρουν νερό.
- Στα γεφύρια, κρεμοῦσαν κλαδιά βασιλικού ή σταύρωναν με άγιασμό τήν πρώτη πέτρα.
- Καλοῦσαν ιερείς νά διαβάσουν εὐχές, ιδίως ὅταν τό ποτάμι ἦταν ὀρμητικό καί «ἔπνιγε» συχνά κόσμο.

Ὁ Πηνειός ποταμός, κεντρικός άξονας τῆς Θεσσαλικῆς γῆς, δέν εἶναι μόνο γεωγραφικό καί οικολογικό στοιχείο· στή λαϊκή σκέψη λειτουργεῖ ὡς ὄριο καί σύμβολο. Ἀπό τί μία, άποτελεῖ πηγή ζωῆς, άρδεύει τίς καλλιέργειες, χρησιμοποιεῖται γιά τίς καθημερινές ανάγκες τῶν ανθρώπων καί καθορίζει τόν ρυθμό τῆς άγροτικῆς ζωῆς. Ἀπό τήν ἄλλη, ὡς άπρόβλεπτη δύναμη, φουσκώνει, πλημμυρίζει, πνίγει· γι' αὐτό καί περιβλήθηκε με μυστικιστικές καί ὑπερφυσικές διαστάσεις.

Ἡ παράδοση γύρω άπό τόν Πηνειό καί γενικότερα γύρω άπό τά νερά άποκαλύπτει μιá διττή θεώρηση:

- τό νερό ὡς καθαρτήριο, γονιμοποιό καί εὐλογημένο, πού συνδέεται με ἔθιμα ζωῆς καί εὐφορίας·
- τό νερό ὡς επικίνδυνο καί δαμιονικό, πού κατοικεῖται άπό στοιχειά, δράκους καί νεράιδες, τά ὅποια ἔπρεπε νά ἔξευμενιστοῦν.

Στήν οὐσία, οἱ δοξασίες αὐτές άποτελοῦν μηχανισμούς κοινωνικῆς διαχείρισης τοῦ φυσικοῦ κινδύνου: μετουσίωσαν τόν φόβο τοῦ πνιγμοῦ ή τῆς καταστροφῆς σέ μυθολογικά σχήματα, ρυθμίζοντας τί συμπεριφορά τῶν ανθρώπων πρὸς τό πῶς νά πλησιάζουν τό ποτάμι, πῶς νά παίρνουν νερό, πῶς νά προφυλάγονται.

Σάν συμπέρασμα ὄλων αὐτῶν, συνάγεται ὅτι ὁ Πηνειός, μέσα άπό τίς παράδοσεις γιά νεράιδες, στοιχειά καί ἔθιμα, εκφράζει τί βαθιά σχέση τοῦ ανθρώπου με τό νερό: σχέση αγάπης καί φόβου, ζωῆς καί θανάτου, πραγματικότητας καί μύθου. Καί αὐτή ακριβῶς ή άμφισημία εἶναι πού δίνει στόν Πηνειό τήν ιδιαίτερη θέση του στή λαϊκή παράδοση τῆς Θεσσαλίας.